

KIÁLLÍTÁSOKRÓL, AMELYEKET RENDEZHETTEM II.

Amiben voltam szereplő... Mélyi Jóskának és Böröcz Lászlónak

DOI 10.35402/kek.2024.5.21

Az első fejezetben írtam az 1968 és 1973 között rendezett kiállításokról. Mondhatni: az underground korszakomról. A kezdetekről. A 24 és 29 éves korom közötti legfontosabb tevékenységemről, melyhez rendkívül intenzív műterem-látogatások kapcsolódtak. Beszélgetések és interjúk képzőművészekkel.

Aztán a hetvenes években – az egyetlen nagyatádi kisplasztika bemutatót kivéve – nem rendeztem kiállításokat. A nyolcvanas évek első felében is csak néhányat, kizárólag baráti felkérésre. A nyolcvanas évek második felében – két évtizedes kultúra- és művészetszociológiai kutatássorozat után – visszakanyarodtam a képzőművészethez. 1973 és 1986 között kutatóintézetekben dolgoztam, 1987. február 1-jétől főállású tanár lettem a BME Szociológia Tanszéken, ahol előbb város- és lakásszociológiát, majd kultúra- és művészetszociológiát, a kilencvenes évek közepétől pedig művészettörténetet és művészeti kommunikációt tanítottam.

Berlini mérföldkő

A Balassi Kiadó galériájában 1992-ben kiállítást rendeztem Vojnich Erzsébetnek (akit azóta is a legjelentősebb magyar képzőművészek egyikének tartok) és Németh Gézának (akinek 1968-tól többször is). Ladányi Imrének (New Yorkban élt magyar orvos, festő) 1993-ban a Budapest Galériában és Egerben, a Párizsban élő Paul Hargittainak (1923–) pedig 1995-ben a Vasarely Múzeumban. (Könyvet is írtam róla, angol–magyar nyelvűt.)

Az igazi változás 1996-ban történt, 52 éves koromban, amikor Mélyi József – volt tanítványom a Közgazdasági Egyetemen –, aki akkoriban Berlinben, a Haus Ungarnban dolgozott, felkért, hogy rendezek kiállítást Farkas Istvánnak a ház földszinti, tágas kiállítótermében. A Nemzeti Galériából és a Kecskeméti Képtárból kértük kölcsön a műveket. A megnyitóra Farkas fia, Charlie is eljött Rómából. Ez már nem underground kiállítás volt, nem egyetemi klub, nem periférián lévő művelődési otthon, hanem Berlin! A város újra Európa kulturális központja lett, akárcsak a húszas években. A Collegium Hungaricum Berlin Haus Ungarn pedig a magyar állam kulturális intézete (1924-ben alapították).

Az épület Berlin egyik legnevezetesebb terének, az Alexanderplatznak a közelében, a Karl-Liebknecht-Straßén állt. És benne micsoda jó minőségű irodalmi, zenés és filmprogramok! (Kurtág György, Nadas Péter, Esterházy Péter és így tovább.) Igen, nagyon is átéltem, honnan hova jutottam. 1968: Rákospalota; 1996: Berlin; 1968: a pestimrei világvégi művelődési házban dolgoztam, diplomám nem volt; 1996: habilitált egyetemi tanár voltam, az MTA doktora.

Alacsonyabbra és távolabbra

Az *Amiben voltam szereplő...* sorozat első részében (*Mi mindent köszönhetek Farkas Istvánnak?* Arnolfini Szalon, 2014. augusztus) írtam a hét Farkas István-tárlatról, amelyeket rendeztem. Itt csak felsorolom a Berlinen kívülieket: 2002, Róma, Vittorio Emanuele; 2005, Budapesti Történeti Múzeum; 2006, Szigliget, Farkas-villa; 2006, Róma, Accademia d'Ungheria; 2009, Budapest, 2B Galéria; 2012, Budapest, Revita Rendelő. Rendkívül hálas vagyok a sorsnak, a szakmámnak, a szerencsének, Farkas István fiainak és mindazoknak – dr. Székács Istvánnak, Mélyi Józsefnek, Csató Zsuzsannának, Zsigmond Attilának, Mattyasovszky Zsolnai Péternek, Böröcz Lászlónak, dr. Cseuz Reginának –, akiknek köszönhetően kiállításokat rendezhettem Farkas István (1887–1944) műveiből, aki kétségtelenül a legjelentősebb, legérdekesebb, legösszetettebb 20. századi magyar festők egyike.

Amíg az 1994-ben megjelent monográfia megírásának előkészítésén dolgoztam, minden múzeumot és magángyűjteményt felkerestem (ittthon és külföldön egyaránt), ahol Farkas képeit tanulmányozhattam. Miközben a párizsi Bibliothèque Nationalban, Farkas fiainál Rómában és Firenzében, a Nemzeti Galéria Adattárában, az MTA Művészettörténeti Kutatóban és a Kecskeméti Képtárban minden Farkasra vonatkozó dokumentumot, a legkisebb cédulát is elolvastam, kijegyzeteltem, lemásoltattam, pihenésként a reprodukált vagy kiállított Farkas-műveket bámultam, leírásokat készítettem róluk. (Köszönet a Nemzeti Galéria segítőkész munkatársainak és Simon Magdolnának, a Kecskeméti Képtár akkori vezetőjének.) A

legmegrendítőbb élmények Farkas Charlie és Ibi római otthonában értek, ahol többször több időt voltam összezárva Farkas festményeivel (talán épp emiatt került annyira közel hozzám a *Z. grófnő* [1931] és a *Történt valami* [1941]). Ám egészen más élmény, amikor a kiállításrendező egyedül marad a falak előtt, a földön sorakozó képekkel. Otthon előzetesen természetesen mindig készítettem forgatókönyvet, bejelöltem a kiállítóterem alaprajzán, mit hová tesztek, s milyen művek kerülnek egymás mellé. Aztán ültem egy-két órát csendben a terem, termék közepén, sarkaikban, járkáltam ide-oda, kiementem az előtérbe, bementem az ajtón, ajtókon, ahonnan a közönség először pillantja meg a műveket. Mindezt addig, amíg valamiféle bizonyosság ki nem alakult bennem, és egyben nem láttam a termet, termeket a falakra felkerülő festményekkel, rajzokkal.

Nagyon komótosan, lassan kezdtem neki, sok időt töltöttem a tér (terem), a falak (sík) és a kiállítandó művek összehangolásával. A képek rakosgatásához már kértem és kaptam fizikai segítséget, mint ahogy az egyéb technikai munkákhoz is (sorrend, magasság, képek közti távolság, akasztás, világítás stb.). A kiállítások létrehozásában résztvevők szeretek velem dolgozni (ezt Berlinben és Rómában is elmondták), mert bár sok időt vacakoltam egyedül, akár több napot is, de ha összeállt a fejemben, a szememben a kiállítás, már határozottan, gyorsan döntöttem, és tempósan alakítottuk együtt a végső egészet. Kicsit mindig alacsonyabbra rakattam a képeket a szokásosnál, hogy a nézők lefelé nézzenek, ne fölfelé, hanem bele a képbe. Kicsit távolabbra is a szokásosnál. Inkább kihagytam képeket, mint hogy egymás mellé zsúfoljam őket.

Azért időzöm ilyen hosszasan e témánál, mert megtapasztaltam és meggyőződésemmé vált, hogy az ember azt a művészt ismeri meg a legjobban, ahhoz kerül a legközelebb, akinek kiállítást rendez. Hát még ha nem egyet, hanem hetet! Akkor kezdtem igazán megtanulni, ki is igazából Farkas, mi az a más, különös, eltérő, egyedi, ami a festményeiből árad, amikor 1996-ban Berlinben, a Haus Ungarnban rendezhettem a kiállítását (pedig akkor már megjelent a nagymonográfia első kiadása). Aztán 2002-ben Rómában, a Vittorio Emanuelében, ebben a Forum Romanum és egész Róma belső része fölé magasodó, emlékműnek épült, 19. századi monstreműépületben rendezhettem átfogó tárlatot. Róma az ott élő Farkas család miatt is különleges helyszín volt (és hozzáteszem, nem véletlenül tanultam 14–18 éves koromban a gimnáziumban

latinul). Ez a két rendkívül fontos és jelentős kiállítás alkalmassá, felkészültté tett 2005-ben a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett nagy léptékű életmű-kiállítás megrendezésére és egy átfogó katalógus írására. Addigra már tudtam, hogy a kiállításrendezés egyszerre szerteágazó és rendkívüli koncentrációt igénylő munka, szakmunka és képérzékenységet, kézben tartott érzelmeket feltételező kreatív tevékenység. A BTM-beli nagy Farkas-kiállításakor 61 éves voltam (későn érő típus). Erre a tárlatra végre felfigyelt a művészettörténész szakma is (de erről már írtam).

A Haus Ungarn vonzásában

Nagyon szerettem a Haus Ungarnban kiállítást rendezni. Nemcsak Berlin miatt (ahova szívesen elköltöztem volna, de megszülettek az unokáim, Samu és Roli, mindennek betetőzéseként, és örökre ideragasztottak). A Farkas István-tárlat után két évvel, 1998-ban Ország Lili-kiállítást rendezhettem Berlinben, ahol már a megnyitón ott volt leendő unokáim mamája, illetve az Arnolfini Archívum megteremtői: Horváth Ira és Zsbori Ervin, barátaim. Az Ország Lili-bemutatókról már írtam az első fejezetben (*Kiállításokról, amelyeket rendezhettem I. Arnolfini Szalon*, 2014. november), hiszen ő volt az első képzőművész, akinek kiállítást rendezhettem 1968-ban Rákosligetben.

A Berlinben élő Lakner Lászlónak (1936–) a Haus Ungarnban 2006 májusában rendezhettem kiállítást azokból a korai munkáiból, amelyek a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején közel álltak hozzám. Lakner maga is – emberként és festőként egyaránt – közel állt hozzám, mint ezt 1972-ben az *Életünkben* megjelent *Beszélgés Lakner László festőművésszel* című írásom is bizonyítja. 1973-ban kellett elhagynia Magyarországot. Nagyon örültem, hogy engem kért meg a berlini tárlat rendezésére, és annak is, hogy elfogadta: a még itthon készült korai, „pop artos” festményeiből válogassunk. Számomra a *Rembrandt-tanulmány* (1966) és a *Danae* (1967) a hatvanas évek magyar avantgárdjának emblematikus alkotása volt, és Lakner magas szintű szakmai felkészültségéről tanúskodott. Politikai témájú művei nyílt szembenállást jelentettek a szocialista kultúrapolitikával. A munkákkal kapcsolatos feladatok előkészítésére 2005 decemberében kerestem meg műtermében (legalább végre a behavazott és karácsonyra készülő Berlint is láthattam). A kiállítással és a német–magyar nyelvű katalógussal is meg volt elégedve (én is).

A három legnehezebb

A berlini Collegium Hungaricumban 2005-ben holokauszt-kiállítást rendeztem (német nyelvű katalógus is készült), amely május 10-e és július 3-a között volt látogatható. Ezt megelőzte 2004-ben Rómában, az Accademia d'Ungheriában és Budapesten, a Magyar Zsidó Múzeumban rendezett tárlat (ez utóbbi kettő kapcsán a *Múlt és Jövőben* jelent meg tanulmányom *A holokauszt a magyar képzőművészetben 1938–1945* címmel). A három kiállításon szereplő festmények és rajzok a Magyar Zsidó Múzeum és a Lustig–Antal-gyűjtemény tulajdonában állnak. Haláltáborokban, munkaszolgálatban, gettókban elpusztított képzőművészek munkái: fiatal, tehetséges alkotóké (például Örkényi-Strasser István, Schnitzler János, Jándy Dávid, Goldmann György), akik nem folytathatták a festést, rajzolást. Kiemelkedő magyar művészeké – Farkas István (Auschwitz), Ámos Imre (munkaszolgálat) –, öngyilkosságba menekülőké – Vadász Imre, Basch Andor – és túlélőké – Scheiber Hugó, Kádár Béla, Bolmányi Ferenc, Bálint Endre és Gedő Ilka, hogy csak néhány nevet emeljek ki a rengetegből.

A több mint száz megrendezett kiállításból ez a három volt a legnehezebb számomra. A téma miatt. A művek miatt. És leginkább azok miatt a művészek miatt, akik értelmetlen áldozattá váltak. Tíz évig dolgoztam az *Emlékkavicsok – Holocaust a magyar képzőművészetben 1938–1945* című könyvemem, amelyet 2006-ban mutattak be a budapesti Páva utcai Holokauszt Emlékközpontban. A könyv miatt is fontosak voltak a kiállítások. Sokáig nem akartam foglalkozni a holokauszttal. Az anyai családom elpusztítottjai miatt gyermekkoromban a mi családunkat is sok hazugság terhelte. És elhallgatások, titkok. Eredetileg az 1988-as izraeli élmények hatására terveztem, hogy írok egy magyar zsidó képzőművészeti könyvet. Rendszeresen sok időt töltöttem olvasással, jegyzeteléssel az Akadémiai Könyvtár Keleti Gyűjteményében (hebraisztika, Kaufmann-gyűjtemény), és egyre érett bennem az érzés, hogy a feladat meghaladja a képességeimet, tudásomat (nem ez volt az egyetlen könyvterv hosszú életem során, amelyből kihátráltam). Aztán amikor a Farkas István-monográfiához (1989 és 1993 között) anyagokat gyűjtve Párizsban a National Bibliothèque-ben kutattam, jó néhány órát töltöttem zsidó képzőművészeti témájú könyvek lapozgatásával, olvasgatásával. Megkerestem a Párizsban élő, dolgozó Séd-Rajna Gabriellát (e témában több szakszerű francia és angol nyelvű könyv neves

szerzőjét, a csodálatos Kaufmann-haggáda gyönyörű kötetének gondozóját), és a második párizsi találkozásunk után már tudtam, hogy az ismereteim felületesek. Az első értelmiségi munkahelyemen, a *Világirodalmi Lexikon* Szerkesztőségében, amikor elegendem lett a marxista esztétikai szócikkekkel, egy ideig, amíg megtalálták a megfelelő szakembert – Raj Tamás fiatal rabbit –, foglalkozhattam zsidó témájú szócikkekkel, és a hetvenes években Scheiber Sándor (1913–1985), a pesti Rabbiképző Intézet igazgatójának biztatására kezdtem érdeklődni a zsidó képzőművészet iránt. És természetesen Ország Lili, Anna Margit, Vajda Lajos, Ámos Imre, Chagall hatására. Az utóbbiról könyvet is írtam a Gondolat Kiadó *Szemtől szemben* sorozatában. Ország Lili, majd Tábor Béla biztatására olvastam könyveket a kabbaláról, judaisztikáról – Martin Buber bécsi vallásfilozófusba rendesen bele is szerettem, majd kiszerettem, ahogy ez nálam lenni szokott. Tanultam héberül is egy keveset a különös, fantasztikus tudású, Csuló becenevű Berger István rabbitól, de hát a héberen, jiddisen, ivriten kívül bele kellett volna tanulnom a szerteágazó, terjedelmes szakirodalomba, hogy hitelesen közelíthessek a zsidó képzőművészetnek legalább a 19–20. századi, elvilágosiasodott részéhez. De hát ki is a zsidó művész, mi is a zsidó művészet azok után, amikor már leválik a zsidó vallásról?

Tettem a dolgom (mindenekelőtt Farkas István- és Ország Lili-monográfia, a nagydoktorim megírása és hasonlók), amikor is 1996-ban a Soros Alapítvány vizuális nevelési programja visszazólitott szülővárosomba, Nagykanizsára. Szorongva mentem el az 1821-ben épült, majd 1844-ben klasszicista stílusban átalakított zsinagógába, amelynek falán egy emléktábla az 1944 áprilisában Auschwitzba deportáltak emlékét hirdeti. Alacsony, kövér, okos, sok nyelven beszélő ortodox zsidó nagyanyám, Rosenheim Józsefné Schlesinger Katalin 1944 áprilisában 84 éves volt; 13 gyerekéből 8-at vagoníroztak be házastársaikkal és 28 unokatestvéremmel együtt. Hárman éltek túl. Négy-öt éves koromban idegenek közölték velem, hogy hívó katolikus anyám zsidó. Aztán 12 éves voltam, amikor ő is végre kénytelen volt elmondani, mivel húgomat a zsidó árvaházi gyerekek visszazsidózták az iskolában. Akkor ott, a nagykanizsai zsinagógában, ahova vallásos zsidó rokonaim jártak imádkozni, 1996 októberében, 52 évesen döntöttem el, hogy az elpusztított, elvesztett családtagjaim emlékére legalább a holokauszt-könyvet megírom, ha már a zsidó képzőművészet könyvre nem vállalkozhatom.

Feltoluló kérdések

A budapesti, a berlini és a római kiállításokkor – 60-61 évesen – újra és újra végigkínlódtam: ki a zsidó, én az vagyok-e, s miért is? És mi az, hogy félzsidó? Melyik felem az? Katolikus (valószínűleg talán nem is hívő) paraszt nagyapám 4-5 évesen helyre tett, amikor megkérdeztem tőle, hogy ki a zsidó. „Ez döntés kérdése” – hangzott a lakonikus válasz. Milyen egyszerű volna, ha ez igaz lenne, igaz lehetne! Nem ereszt a holokauszt? Vagy ennél többről van szó? (Erről bővebben másutt írok majd.) Aztán 2008 májusában a 2B Galériában rendezett *A második generáció* című kiállítás előkészületei (műterem-látogatások), illetve a rendezés során a magam számára egyértelműen sikerült végre tisztáznom, lezárnom a bennem újra és újra feltoluló kérdéseket. Tudom, hogy mások számára is fontos volt ez a kiállítás. A „második generáció” demográfiai kategória, ez esetben a holokauszt után született nemzedékeket jelenti, akiknek saját élményeik már nincsenek, de szüleik, nagyszüleik története révén nagyon is érintettek. A kiállított művek az önreflexió különböző szintjeit tükrözték, sok közülük az elhallgatások, titkok, kibeszéletlenségek következményeiről vallott. És ami számomra nagyon fontos, volt közöttük olyan művész is, aki „faji alapon”, a német és a magyar zsidótörvények alapján nem számított volna zsidónak, de önmaga identitásában ez mégis fontos. Vagyis 82 éves, tanulatlan, paraszt nagyapámnak volt igaza: döntés kérdése... A kiállításához igényes kivitelezésű katalógus készült, benne a művészek megrendítő vallomásaival. Böröcz András, Gellér B. István, Kovács Johanna, Mózes Katalin, Roskó Gábor, Révész László László, Szabó Eszter Ágnes, Szirtes János, Valkó László, Wächter Dénes, Wechter Ákos munkáiból válogattam. A művészek egy részét régebből ismertem, másokkal, főleg a fiatalokkal, újonnan ismerkedtem meg. (Különösen a Roskó Gáborral való találkozás volt személyesen megrázó, hiszen tudtam, hogy testvéri barátja volt Bálint István költőnek, aki a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején barátom volt, és akinek verseit kiállítottam a számomra oly jelentős underground kiállításon a Várban.)

Amikor ez év tavaszán megkeresett Nagy Mária, a Nagy Gyula Alapítvány egyik létrehozója, hogy 2014 májusában vállalom el a 91 éves Fekete Edit kiállításának rendezését és megnyitását a Bálint Zsidó Házban, teljes belső nyugalommal mentem megnézni az Auschwitz-túlélő grafikus munkáit. Már csak szakmai feladat volt, már nem törtek elő

egykori pokoljárásaim bugyraiból az évtizedekig fogtató szörnyek. Remélem, akik látták a kiállításokat, hallották akár a budapesti, akár az idei őszi lovasi megnyitót, olvasták a katalógus szövegét, azt gondolták, amit én: számomra a holokauszt téma a személyesből sokkal tágasabb dimenzióba minősült át.

A Sziget-kísérlet

Még két kísérletemről szeretnék írni. 2000 végén megkeresett egy közgazdász asszony, aki pénzügyekkel foglalkozó, vállalkozó apjától örökölt a Váci utcában (nem a Vörösmarty térről induló sétálóutcában, hanem a túloldali részen) egy galériát. Másfél szobányi helyiség raktárral, kis irodával. A már addig felhalmozott képeket árulták. Néhány beszélgetés után megegyeztünk, hogy fél évig próbálkozom ott kiállítások rendezésével. „Sziget” névre kereszteltük a galériát, jelezve, hogy a bemutatandó művészek sem műkereskedelmi, sem művészettörténeti szempontból nem tartoznak a fősodorhoz. A tanszék és a kanizsai főiskola már sínen volt, belefért az időmbe, energiámba ez a kísérlet – amelyről persze eleve tudnom kellett volna, hogy reménytelen, hiszen viszi a pénzt (rezsiköltségek, a személyzet bére stb.), és nem termeli meg az önfenntartáshoz szükséges összeget.

Gerlóczy Sári bemutatásával kezdtem 2001-ben, hiszen tudtam, sokszor megtapasztaltam, hogy szokatlanul népes az a kör, amelyet az ő személye és művei vonzanak. Gerlóczy Sári (1931–) intenzív mozgásban lévő, egymásba kapaszkodó, egymást torzító, éles kontúrvonalak közé zárt, stilizált figurái sokféle értelmiségi csoportot vonzottak, kézenfekvő volt pszichológiai, kommunikációs értelmezésük. Írók, könyvkiadók, színházi, zenei és filmes szakemberek, pszichológusok, egyetemi emberek zsúfolódtak össze a megnyitón. Rengetegen voltak, a hideg ellenére kint az utcán is. Bevezető kiállításnak ez jó ötletnek bizonyult, lelkes hívei írtak róla. Németh Géának ugyancsak stabil közönsége van: festő barátai, tanárok, filozófusok és mások. Biztos voltam abban, hogy *Stációk* című kiállításának megnyitóján jelen lesz a baráti köre. Németh Géán keresztül ismertem meg a New Yorkban orvosként és festőként dolgozó Ladányi Imre (1902–1986) különös faktúrájú munkáit. Absztrakt képeiből és kollázsaiából rendeztem kiállítást a Sziget Galériában. Reméltem, hogy a tárlatok kapcsán a Sziget Galéria valamennyire bekerül a köztudatba.

Az *Árnyékkövődések* című kiállítással a fiatalabb generációkat szerettem volna a galériához kötni. A

kiállítóművészek – Dárdai Zsuzsa, Kovács Borbála, Tenke István, Zsubori Ervin – munkái mellett megnevezhetők voltak az 1990-ben alapított *Árnyékkötők* című nemzetközi folyóirat példányai, bennük az ő grafikáik is. 2001-ben már a 27. sorszámú kiadványnál tartottak. Ez volt az első elektrografikákat bemutató folyóirat Közép- és Kelet-Európában. Kiállító tevékenységük is rendkívül aktív volt, 2001-ben a Sziget Galérián kívül még öt kiállításon mutatkoztak be (többek között az Írók Boltjában és Nagyváradon). A műegyetemi hallgatóim két csoportjának tartottam tárlatvezetést, a fiatalokat nagyon is érdekelte az elektrografika (computer art, fax art, copy art). Csak azzal nem számoltam, hogy ezeket nem lehet eladni, közvetlen hasznot nem hajtanak a tulajdonosnak. Igényes katalógus is készült, amelynek szövegét én írhattam: átlépve saját árnyékomat, azaz addigi idegenkedésemet a számítógépes művektől. Ebben a folyamatban kiemelkedő szerepe volt Kovács Borbála képzőművész munkáinak és elméleti írásainak. Rá kellett jönnöm, hogy az 1969-es születésű – azaz az én képzőművészettel való sokirányú kalandommal egyidős – művész képretegekből álló számítógépes grafikái jelentős, esztétikai értelemben is igényes művek, függetlenül attól, hogy milyen technikával készültek. (Kovács Borbálának 1999-ben rendezhettem kiállítást a Csepel Galériában, így módomban állt tüzetesen tanulmányozni munkáit az alkotói folyamat feltárása révén is.) Megtanulhattam, hogy ez is csak egy közvetítő eszköz, mint a rézkarc vagy bármelyik hagyományos, sokszorosításra alkalmas grafikai eljárás. Visszatért velük és általuk bennem az a vonzalom az alternatív szemléletek iránt, amely a hatvanas évek végén jellemzett mint underground kiállítások rendezőjét (közben eltelt harminc év).

Aztán 2004-ben még rendeztem egy kiállítást az *Árnyékkötőknek* a Miskolci Galériában. Ezt előkészítendő, a Sziget Galéria-kiállítás után elmentünk Zsubori Ervinnel a Miskolci Galériába. A vonatúton fogalmazódott meg az Arnolfini Fesztiválok ötlete, és az elsőre már az évben, 2001 októberében sor is került Szigetszentmiklóson, *Mérleg* címmel (a legutóbbi, 2014-es rendezvény már a 17. volt a sorban).

Az *Árnyékkötők*-kiállítást a Sziget Galériában 2001-ben Saxon Szász János (1964–) tárlata követte, aki szintén az *Árnyékkötők* alapító tagja. Dárdai Zsuzsával együtt hozták létre 1995-ben a Nemzetközi Mobil MADI Múzeum elnevezésű, egyre gazdagodó gyűjteményt (MADI: Mozgás, Absztrakció, Dimenzió, Invenció), amelynek anyagát

számos kiállításon mutatták már be. Számomra Saxon Szász János művei az orosz konstruktivisták és Kassák Lajos szellemiségének folytatói. A kiállításon kreatív játékokkal lehetett még inkább megközelíteni a geometrikus absztraktok képi világát. A tanítványaim (építészek, formatervezők) körében mindkét kiállítás sikert aratott, a művek tisztasága, racionalitása, rendezettsége, színvilága vonzotta őket. (Saxon Szász 2001-ben a Sziget Galérián kívül még három helyen – Komárom, Nice, Monaco – mutatkozott be.) Vevő viszont nem akadt a bemutatott művekre, ahogy Gerlóczy Sári és Németh Géza munkáira sem.

Öt kiállítás fél év alatt. Szellemileg, nézettség szerint sikeres volt, ám anyagi hasznot egyáltalán nem hozott. Nehezen, de persze tudomásul vettem a galéria tulajdonosának a maga szempontjából észszerű döntését: nem kívánta tovább finanszírozni a kiállításokat. Be kellett látnom, hogy alkalmatlan vagyok a szerepre, amelyre kíváncsian és reménykedve vállalkoztam. Addig fel sem merült bennem, aztán viszont még évekig ábrándoztam arról, milyen jó lenne kortárs galériát működtetni kis presszóval, beszélgetésekre alkalmas hellyel, esetleg művészeti könyvek árusításával. A realitás persze az, hogy sem anyagi fedezetem, sem üzleti érzékem nincs ehhez, ráadásul nem szívesen veszem tudomásul, hogy a műalkotás egyben árucikk is. (Többek között ezért is nem kezdtem képeket gyűjteni.)

Tematikus próbálkozás

És mégis hagytam magam meggyőzni a főváros VI. kerületében újonnan alakult Manna Galéria tulajdonosától, és mindenekelőtt Gerlóczy Sárától, akinek 2007 decemberében rendeztem ott *Társas mező* címmel kiállítást, amelyet Popper Péter nyitott meg. Az angol–magyar nyelvű katalógust Rajkó Andrea Fenya írta, akivel közösen vállaltuk el a leendő tárlatok szervezését, lebonyolítását. Az újabb próbálkozásban az is szerepet játszott, hogy közeledett a tanszékvezetés, intézeti igazgatás lejártának időpontja (2009 októberében töltöttem be a 65. életévemet, és addig lehet valaki vezető az egyetemi közegben), és sokat foglalkoztatott, hogyan is lesz utána. A tőkeerősnek mondott tulajdonos nagy ívű kulturális programok támogatását ígerte, jelentős művészeti szponzori tevékenységet tervezett.

Végül is 2008 tavaszán egyetlen kiállítást rendeztem, amelyhez katalógus is készült: *Anyá* címmel. Amióta 1972-ben a Miskolci Galériában *Tér és idő*, továbbá *Film és festmény* címmel rendeztem

rendhagyó kiállításokat, mindig is vágytam tematikus tárlatokra. Nyolc művész: Chilf Mária, Csiszár Zsuzsa, Csurka Eszter, Eperjesi Ágnes, Mózes Katalin, Lugossy Mária, Szabó Eszter Ágnes és Szenes Zsuzsa festményeiből, szobraiból válogattam. Szenes Zsuzsa, akit a hetvenes évek elejétől ismertem, szerettem, már nem élt, Mózes Katalinnak (1951–) Óbudán, a Budapest Galéria Kiállítóházában rendeztem kiállítást 2006 júliusában (megnyitottam, s a katalógust írtam) és Nagykanizsán, a főiskolán, amelyet én hoztam létre, továbbá szerepelt három általam rendezett csoportos kiállításon is.

Az öt fiatal művészt alapos előtanulmányozás után választottam ki. Különös élmény volt újra ismeretlen műtermekbe látogatni, műveket válogatni. Különös volt összehasonlítani, milyen más volt huszonévesen a kortársaimmal és a nagy mesterekkel együtt készülni a klubokban rendezendő, nem hivatalos kiállításokra, és milyen hatvan felett, sok kiállítással és könyvvel a hátam mögött ismerkedni a fiatal művészekkel.

Az *Anyá* című tematikus tárlat megnyitására Czeizel Endre orvos-genetikust kértem fel, akinek nagyon sok nő köszönheti anyaságát. Két hét múlva, zárásként pedig én beszélgettem a kiállító művészekkel a női szerepekről, az alkotótevékenységről és a kettő összefüggéseiről. Ahány művész, az anyaszerep annyiféle megközelítése (volt egy-két kritikus, aki konzervatívnak nevezett, gúnyolódott, és írásában értésemre adta: ma már ódivatú a megközelítem).

Lényegében mindkét próbálkozásom a galériatulajdonosokkal elég hamar véget ért. Kiderült, hogy nem vagyok alkalmas a közvetítő szerepre. Talán mert minden tisztes társadalmi szerepem ellenére öntörvényű maradtam, aki leginkább a saját feje után megy, és nem igazán alkalmas a kompromisszumkötésre (pláne nem pénzügyi érdekek figyelembevételére).

Hiányérzet nélkül

Az utóbbi években, 2009 óta (*Farkas család* a 2B Galériában) megint kevés kiállítást rendeztem. 2011-ben Mózes Katalinnak a Klauzál 13 Galériában. 2012 végén dr. Cseuz Regina reumatológus főorvos Revita rendelőjében mutattunk be válogatást a tulajdonában lévő korai Farkas István-grafikákból. 2013 augusztusában megnyitottam a kiválóan rendezett Ország Lili-kiállítást Debrecenben a Modemben (Farkas Zsófia fiatal művészettörténész gondos munkája). Ez évben, 2014-ben Németh Géza kért meg 70. születésnapjára kamarakiállítása rendezésére és megnyitására. A 91 éves Fekete Edit grafikus tárlatát májusban rendeztem és nyitottam meg a Bálint Zsidó Házban. Ez a kiállítás *A Holokauszt és a családom* Facebook-csoport tagjainak segítségével jött létre, szervezője a Nagy Gyula Alapítvány, amelynek lovasi kiállítótermében szeptemberben szintén bemutattuk a műveket.

Nem maradt bennem hiányérzet. Több kiállítás rendezését, megnyitását nem is említettem, amelyeket pedig kedveltem: Lakner Zsuzsa Stuttgartból (Szigetszentmiklós, Városi Galéria, 2006), Turcsányi Antal (Budapest Galéria, 2008) és így tovább. Ez azért fontos, mert több olyan tevékenységem is volt a hosszú évtizedek alatt, amelyekkel elégedetlen vagyok. Mindenekelőtt a művészetszociológiai kutatásaim maradtak lezáratlanok, annak ellenére, hogy egy részükből írtam a nagydoktori disszertációm. Néha még reménykedem, hogy hátha... máskor meg úgy érzem, nincs már hozzá bátorságom, erőm, időm. Talán majd az istenek...

Első megjelenés: *Arnolfini Szalon*, 2014. december 19.

<https://szalon.arnolfini.hu/snk-kiallitasokrol-amelyeket-rendezhettem-ii/>

Marc Chagall: *Magány, egyedül*, 1938. o. v. 02x109, Museum of art, Tel Aviv